

<https://doi.org/10.53656/his2023-1-4-uni>

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

СЪЮЗЪТ НА АРТИСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ В ПЪРВИТЕ МЕСЕЦИ СЛЕД ПРЕВРАТА ОТ 9 СЕПТЕМВРИ 1944 ГОДИНА

Християн Данчев

Централен държавен архив

Резюме. Целта на настоящата статия е да изследва отношенията между властта и театъра в първите месеци след преврата от 9 септември 1944 г. Основният фокус е върху провеждането на „чистката“ в Съюза на артистите в България, която е част от промените, протичащи в творческите съюзи след идването на власт на Отечествения фронт. За тази цел е използван методът на историческия анализ. Доказва се, че ръководството на Съюза на артистите проявява самоинициатива за „изкореняване на фашизма в културата“ чрез провеждане на „чистка“ в своите редици, като така изпълнява задачата, поставена от новото правителство на Отечествения фронт. Представени са данни за броя на „прочистените“ членове, информация за конкретните обвинения и последващата съдба на част от тях през следващите години.

Ключови думи: театър; прочистване; Отечествен фронт; Съюз на артистите в България

Увод

Втората световна война е повратен момент в историята на театралното изкуство в България, тъй като след нея властта отделя все повече внимание на възможността да използва способността му да внушава определени емоции у зрителя, за да влияе на процесите в обществото. В настоящата статия вниманието е върху ключовите за страната първи месеци от управлението на Отечествения фронт (ОФ) след преврата на 9 септември 1944 г., когато се извършват важни обществено-политически и културни преобразования. Едно от тях е т.нар. прочистване („чистка“) в творческите съюзи, провеждано в духа на водещата тенденция за ликвидиране на „фашисткото наследство“ непосредствено след края на Втората световна война¹. В българската историография на „чистката“ в Съюза на артистите в България (САБ) до момента е отделено съвсем малко място – най-често в контекста на по-общо разглеждан проблем (Kalinova 2009; 2011; 2012; Nikolova 2020; Chichovska 1979; Zlateva 1993). Целта на настоящата статия е да запълни някои „бели петна“ по посочената

тема и така да нюансира и допълни² оценките за нея. Изследването е направено на основата на непубликувани документи на Съюза на артистите, които се съхраняват в Централния държавен архив. Използван е методът на историческия анализ, а събитията са представени в хронологическата им последователност³.

САБ и промените в културния живот след 9 септември 1944 г.

Съюзът на артистите в България е създаден през ноември 1921 г. Към края на 30-те и началото на 40-те години тази творческо-синдикална организация участва в почти всички по-важни правителствени или общински решения, засягащи театъра. Тя има огромна роля при сформирването на градските театри, както и в ръководенето на театралното дело в страната⁴.

Театралният живот в България в края на войната е силно повлиян от пораженията при бомбардировките, извършени от американската и британската авиация. На 10 януари 1944 г. при една от най-тежките атаки над София частично е разрушена сградата на Народния театър⁵. Това налага постепенното евакуиране на целия персонал на Театъра, както и дейците от САБ в Пирдоп и околните населени места. САБ остава в Пирдоп поне до края на септември – началото на октомври 1944 година⁶. Въпреки наличието на отделни сценични прояви културният живот в столицата остава парализиран. Дейността на Съюза е в „кома“ до есента, когато след преврата на 8 срещу 9 септември 1944 г., в резултат на който на власт идва доминираната от Българската работническа партия (комунисти) – БРП (к), коалиция Отечествения фронт (ОФ), организацията се събужда за „нов живот“.

Съюзът между България и Третия райх от март 1941 г. до септември 1944 г. оказва силно влияние върху целия обществен живот – най-вече чрез провеждането на интензивна пропаганда⁷. Този съюз оставя отпечатък и върху културните процеси в страната, които са силно повлияни от политическите събития и довеждат до все по-голямото политизиране на творчеството⁸. Ето защо не е изненада, че след 9 септември 1944 г. отечественофронтовската власт има за първостепенна задача именно прекратяването на германското влияние. Новосъздаденото Министерство на пропагандата⁹ си поставя като приоритет „ликвидирането на фашизма“ във всички сфери на културния живот на страната. Още в първите дни от съществуването на министерството са закрити всички служби и подразделения, които са имали отношение към правителствената пропаганда преди 9 септември 1944 г. Под ръководството на Министерството на пропагандата и Министерството на народното просвещение (МНП) се съставят списъци с „фашистка литература“¹⁰, която да бъде прочистена от библиотеките и книжарниците, спрени са документалните и игралните филми, произведени след 1938 г., а репертоарите на театрите са основно проверени (Chichovska 1981, p. 462). В областта на културата своя роля има и Национал-

ният комитет (НК) на ОФ, който успоредно с двете министерства съдейства за провеждането на масова „чистка“. Специални представители на ОФ са делегирани към съответните творчески организации и подпомагат техните ръководства при изготвяне на списъци с членове, които трябва да бъдат изключени. Освен в МНП, „чистка“ е проведена във всички сфери на образованието и в БАН¹¹, както и в различните творчески организации на интелигенцията, въпреки че „като цяло са се запазили от влиянието на фашизма“ (Chichovska 1981, p. 463). Под „запазили от влиянието на фашизма“ по-скоро трябва да се разбира, че творческите съюзи не са били обект на строг централизиран контрол от страна на държавата до 9 септември 1944 г., а са притежавали относителна автономия (едва в края на войната е направен опит, следвайки германския пример, да се поставят под контрола на държавата със създаването на Камарата на народната култура (КНК) и задължителното колективно членство в нея). Тяхната относителна автономия се запазва и по време на „чистките“, поне що се отнася до невъзможността този процес да бъде овладян от Министерството на пропагандата по административен път, а самото министерство да остава изолирано от процеса.

Провеждането на „чистката“ в Съюза на артистите в България

В унисон с оповестената на 17 септември 1944 г. най-главна задача в Програмата на правителството на ОФ, а именно пълната „ликвидация на фашизма“ и неговото „изкореняване“ от българската култура¹², САБ предприема първи действия в подкрепа на новото управление. В писмо от 20 септември 1944 г. от Управителния съвет на САБ, съвместно с представители на ОФ към Съюза, до министъра на пропагандата Димо Казасов се предлагат „незабавни първи мерки“ по уреждането на театралното дело в страната¹³. Те предвиждат освобождаване от длъжност на директорите, драматурзите и режисьорите на „всички Народни, Областни и Общински театри в страната“¹⁴, но мотиви не са изложени. Става въпрос за отстраняването от длъжност на 28 души, като сред тях личат имената на Владимир Полянов, Хрисан Цанков и Йордан Черкезов (директор и режисьори в Народния театър), Иван Иванов Бештепелиев и Славчо Красински (режисьори в Пловдивския народен театър), Стефан Сърчаджиев (режисьор в Народния театър – Скопие), Николай Фол (директор режисьор във Варненския народен театър) и др. Уточнено е, че са направени предложения за заемане на „овакантилите“ длъжности, така че новият сезон, макар и много трудно, да може да започне. В писмото се посочва, че поради „новосъздаденото положение“ и по „художествени съображения“ САБ и представителите на ОФ изказват мнение, че съществуването на Народния театър – Скопие, както и на Битолския и Горноджумайския областен театър, а също на Гюмюрджинския и Шуменския общински театър трябва да бъде прекратено¹⁵. Причините са в настъпилите промени на Балканите от втората

половина на 1944 г., след като германската армия се изтегля от региона, а окупираните дотогава земи са освободени, като Гюмюрджина, Скопие и Битоля са присъединени съответно към Гърция и новосъздадената македонска държава в рамките на „нова“ Югославия. В документите липсва обяснение защо се иска закриването на другите две културни здания – намиращите се на българска територия Горноджумайски и Шуменски театър.

Този документ е показателен за състоянието, в което се намира Съюзът, и неговата първоначална подкрепа за правителството, поне що се отнася до процеса по „прочистване“. Очевидно е, че подтикът за промяна идва отвътре, т.е. от самия съюз, а не е зададен „отвън“ – т.е. от правителството. Това личи от самия факт, че само 11 дни след преврата от 9 септември 1944 г. вече са подадени първите имена на театрални дейци, които да бъдат отстранени от театралния живот. Макар все още да не може да се говори за „чистка“, се вижда очертаващата се тенденция в развитието на творческата организация. На 7 октомври 1944 г. Съюзът на артистите уведомява НК на ОФ, че Управителният съвет заедно с представители на управляващите политически сили са образували Акционен комитет на ОФ при САБ с „пълните права на управителен съвет на Съюза и на представител на ОФ по театралните въпроси“¹⁶. Акционният комитет е с председател Владимир Тенев¹⁷, подпредседател Никола Икономов¹⁸ и секретар Аспарух Темелков¹⁹. В него влизат още 11 членове: Иван Димов, Илия Арнаудов, Петър Димитров, Георги Костов, Изидор Хершкович, Любомир Огнянов, Георги Хинчев, Боян Петров, Жечо Янев, Петър Кючуков и Георги Фратев. Чрез създаването на Акционния комитет започва наново изграждането на САБ като централизирана структура, каквато поради военновременната ситуация и фактически прекъснатата си дейност до момента тя не е. Това ще позволи по-лесното и бързо вземане на решения, както и тяхното прилагане. Друг важен момент е, че Акционният комитет се превръща в официален представител на ОФ по въпросите, свързани с театъра. Функцията му на свързващо звено между властта и творческата организация е съществена за следващите стъпки на САБ. В края на документа е отправена молба към НК на ОФ да „нареди“ на Министерството на пропагандата и МНП да спрат всякакви „домогвания и ходатайстване на отделни лица или групи“ по въпроси, засягащи театъра, като по всеки отделен случай трябва да се изиска предварителното мнение на Акционния комитет, който се явява „единствената компетентна институция по театралното дело у нас“²⁰. Именно това заявяване на „монополно“ положение относно театралното дело е крачката, която ще позволи да бъдат извършени важни промени при относителна автономия от Министерството, но при пълното съгласие на НК на ОФ. Чрез този Акционен комитет фактически се създава лост за влияние на БРП (к) вътре в Театралния съюз, който служи не само за вътрешен контрол – над САБ, но и за външен – над Министерството на пропагандата, което се оглавя-

ва от Димо Казасов (той е безпартиен министър от квотата на т.нар. „независими интелектуалци“ в правителството).

Десет дни по-късно след „обстойно проучване“ Акционният комитет на ОФ при САБ установява, че шестима души са „уличени във фашистка дейност и активно участие в провеждане противонародната политика на миналия режим“²¹. Това са: Владимир Полянов, Хрисан Цанков, Йордан Черкезов, Димитър Пешев, Драган Кърджиев и Михаил Кюлев. Заради тази им дейност Акционният комитет на ОФ ги е изключил от САБ и моли за съдействието на НК на ОФ пред министъра на пропагандата тези театрални дейци да бъдат отстранени от длъжностите, които заемат. От края на документа става ясно, че се проучват и други лица, а информация за техните евентуални провинения ще бъде изпратена допълнително²². Тези молби от САБ към НК на ОФ за съдействие пред Д. Казасов не бива да учудват, тъй като театралните дейци не могат да бъдат назначавани, отстранявани или премествани от друга институция, освен от Министерството на пропагандата, съответно от министъра. Артистите и служителите в народните театри се назначават, отстраняват или преместват от министъра, а тези в областните и общинските – съответно от областния управител и кмета, но промените отново трябва да бъдат одобрени от МП²³.

На 21 октомври директорите на всички театри са подтикнати от САБ към избирането на групово настоятелство и контролен съвет. Към груповото настоятелство трябва да бъдат включени трима представители на ОФ съответно от артистичния, техническия и административния персонал при театъра²⁴. Така съставеното „разширено“ групово настоятелство ще бъде „поделение на Акционния комитет на ОФ при Съюза на артистите“²⁵. На новоизбраното групово настоятелство се „вменява в дълг“ да посочи лицата от състава на своя театър за 1943 – 1944 г., които са се проявявали като „активни фашисти и полицейски доносчици“²⁶. От въпросните групови настоятелства се изисква още данните да бъдат „щателно проверени“, а обвиненията – „добре мотивирани“²⁷.

Създадената вече централизация веднага дава резултат. Два дни по-късно до министъра на пропагандата са изпратени имената на седем души, „уличени в провеждане на противонародната политика на миналия режим“²⁸, заедно с конкретните „добре мотивирани“ обвинения. Първото обвинение е срещу вече бившия директор на Народния театър Владимир Полянов, който „винаги е бил в услуга на миналия режим“, а освен това е „ревностен поддръжник на идеята за културни връзки с Германия“²⁹. Второто обвинение е отправено към Хрисан Цанков – режисьор при Народния театър, който с всички „простени и непростени средства е уредил гостуването на Народния театър в Германия“³⁰. Отново се споменава и Йордан Черкезов – режисьор при Народния театър, който, като „безогледен кариерист“, е бил назначаван на постове, „без да има

качеството за тях“. Като инспектор на театрите се е „престаравал“ в цензурирането на пиесите и е „злепоставял организацията [САБ] пред управляващите фактори“. Освен това няколко пъти е бил командирован в Германия, където също така се е изявявал като говорител по радио „Донау“³¹. Обвинение е отправено и срещу Димитър Пешев – актьор при Народния театър, който, позовавайки се на връзки с високопоставени личности, си позволявал да заплашва с „Вартоломееви нощи и изстъпления“ колегите си, които били противници на „фашисткия режим“³². Драган Кърджиев – режисьор при Народната опера, е обвинен, че „бивал често в Германия и е сътрудничил за културно сближение“³³. Михаил Кюпев – член на Народната опера и член на „Италианското фашио“, е също с „повдигнато обвинение“, тъй като участвал в „груби“ акции срещу „прогресивното работничество в град Сливен“³⁴. Последен и с най-лаконично обвинение в този списък е Пантелей Хранов – артист в Народния театър³⁵, обвинен „за радиопредаването му на селския час“³⁶. Обвиненията вече не са „голословни“, а са подплатени с достатъчно доказателства – поне според ръководството на САБ, за да бъдат предприети действия по отстраняване на обвинените. Тези „доказателства“ са предназначени да послужат пред министъра, тъй като в сложните междуведомствени и политически отношения и механизми на действие последното решение е негово.

На 16 ноември 1944 г. от САБ дават нови нареждания на директорите на театри, съюзните групи и ОФ комитети във връзка с „прочистването“ на артистичния, административния и техническия персонал при народните, областните и общинските театри. От Съюза посочват провиненията срещу „свободата на театрите“ и наказанията, които да се прилагат срещу тях. Първата точка определя като провинение „проповядване [то] и разпространяване на фашистки разбирания и идеи; преследване на артисти или театрални служители заради противофашистки идеи и прояви“³⁷. Във втора точка е записано, че „проявилите се досега и тия, които биха се проявили в бъдеще в активна фашистка дейност артисти и театрални служители, се уволняват веднага административно“³⁸. Самите уволнения се правят според вида на театъра, към който са назначени „провинените“. За народните театри това става от Съюзните групи и членовете на ОФ съвместно с Комитета на ОФ при Министерство на пропагандата, за областните – от Съюзните групи и членовете на ОФ съвместно с Комитета на ОФ при съответната област. За общинските е валидно същото, но действията се извършват съвместно с Комитета на ОФ към общината, а за частните театри – от Съюзните групи и членовете на ОФ. Уволнените по съответния административен ред не могат да заемат държавна или общинска служба и губят право на помощи от спомагателните организации. „По-малко проявените“ биват отстранени временно, като срещу тях веднага започва вътрешно разследване, което в срок от един месец трябва да приключи, като определи категорично дали въпросният служител е виновен, или не. За

всяко разследване се съставя и подробен протокол, а наказанията са: „Предупреждаване или глобяване в размер на едномесечна заплата; Лишаване от пряката им работа и преместване на друга работа в театъра; Уволнение за срок от един месец до една година; Лишаване от членство в Съюза от една до две години“³⁹. Видно е, че във връзка с чистката САБ получава някакъв вид извънредни пълномощия, благодарение на които по-бързо и ефикасно да се извърши „прочистването“ на театралните кадри. Не е нужно да се чака индивидуалният акт на министъра, а „правото“ за отстраняване се делегира на Съюзните групи, които съвместно с Комитета на ОФ при Министерството на пропагандата могат да действат по-ефикасно на местно ниво.

Броят на засегнатите от „чистката“ в театралните среди не може да се посочи с абсолютна точност. В доклад от 15 юни 1945 г. е направена кратка рекапитулация на „първата задача“ на Съюза след 9 септември 1944 г. – провеждането на „чистката в професията“⁴⁰. В него се споменава, че е било отправено окръжно до всички съюзни театри, с което се заставят да образуват ОФ комитети и да изпратят списъци, в които да посочат „грубо проявените в прогермански идеи и полицейско доносничество“ театрални дейци. Лицата, за които съюзната управа има конкретни данни и факти, били изключени от членството си в Съюза, а също така се поискало тяхното уволнение от съответните театри. Споменава се също, че от ръководни постове са освободени „почти всички директори на театрите, с изключение само на двама, за които местните комитети се застъпиха“⁴¹. Подобно на всички горепосочени документи, от този също не става ясно колко точно са отстранените по време на „чистката в професията“, както и дали се прави разлика между „чистката в професията“ и тази в Съюза. Ако под „чистка“ в професията се разбира отстраняването на театрални дейци и служители от работните им места, то тогава да се установи точният им брой, би било фактически невъзможно. С по-голяма точност можем да се доближим до реалния брой на отстранените от САБ⁴², тъй като Съюзът води статистика, макар и с някои „бели петна“.

Завършекът на процеса по пълната „ликвидация на фашизма“ и неговото „изкореняване“ от българския театър настъпва с провеждането на XIX конгрес на САБ (24 – 26 юни 1945 г.). Тогава Съюзът бележи 25 години от създаването си, а на конгреса трябва да бъдат утвърдени направените промени. От състава на Съюза са изключени или заличени (в случай на смърт) 117 души. От тях срещу имената на 11 души е записано лаконично „чистката“, сред които са и имената на Хр. Цанков, Д. Пешев, Др. Кърджиев, Мих. Кюпев и Й. Черкезов⁴³. Това е групата на „седемте“ от писмото до министъра на пропагандата от 23 октомври 1944 г., като липсват имената само на нечленуващите в Съюза В. Полянов и П. Хранов. Останалите шестима са: Асен Попов, Георги Иванов (оперен артист), Добри Хаджиянков, Елисавета Йовович, Жос Костенди и Зора Македонска. От същия документ става ясно, че впоследствие се възста-

новява членството на 20 души⁴⁴, сред които и Кр. Сарафов, Ст. Бъчваров и Ст. Македонски⁴⁵. Не е уточнено кога членството им е възстановено, а причината за тяхното отстраняване също не е посочена никъде, но фактът, че и те са били сред временно изключените, говори за размаха и прибързаността в начина, по който ръководството на Съюза действа към онзи момент. Заличените членове, т.е. починалите, са 30. За останалите не се посочват конкретни причини, но една такава може да бъде например пропуснато плащане на членския внос⁴⁶. Именно посоченото число – 11 души, е най-вероятният брой на отстранените от САБ по време на „чистката“ театрални дейци. Косвено доказателство за това е рекапитулация, направена от Управителния съвет пред XIX конгрес на Съюза, а именно, че „от нашата професия, провинените едва биха могли да се преброят на пръстите на двете ръце“⁴⁷. Съотнесен към общия брой на изключените членове, делът на „прочистените“ артисти от САБ не е толкова голям – около 10 %. Като се има предвид, че творческото обединение на артистите по традиция е едно от най-големите, може с по-голяма сигурност да се твърди, че процесът по „прочистването“ му се извършва сравнително лесно, а изключените членове не представляват някакъв съществен дял от общия брой. За сравнение – от Съюза на българските писатели са изключени („прочистени“) 29 души, като предложенията са направени от нарочна комисия, която е назначена от ОФ комитета в съюза (Kalinova 2011, pp. 39 – 40). От новосъздадения Съюз на художниците също са изключени повече съюзни членове – 13 (Kalinova 2011, pp. 39 – 40).

Заключение

Въз основа на направеното изследване може да се заключи, че Съюзът на артистите успява да изгради „монополно“ положение при провеждането на „чистката“ в своите редици, което и занапред ще позволи да бъдат извършвани важни промени при относителна автономия от Министерството, но при пълното съгласие на НК на ОФ. Самото „прочистване“ на различните творчески съюзи и в частност този на артистите е до голяма степен стихийно, тъй като се развива бързо, а изглеждащите сериозни обвинения срещу творците във „фашистки прояви“ и тяхното изключване се оказват временни. Това е в „духа на времето“, тъй като ситуацията в страната, както и извън нея, е много динамична. „Чистката“ се вписва в процес, който е характерен за цяла Европа по това време. Стремещът на САБ да се „отърси“ възможно най-бързо от „влиянието на фашизма“, не бива да се приема като отклонение от общата за следвоенния свят тенденция. Разбира се, важна роля изиграва и стремещът на ръководството на съюзната организация да изгради силни връзки с новата власт. Това ясно личи от факта, че само три дни след оповестяването на програмата на ОФ (17 септември 1944 г.) ръководството на САБ вече предприема действия по изпълнението на т.нар. „най-важна задача“ – „ликвидацията на фашизма“

и неговото „изкореняване“ от културата. Друга причина за готовността за извършване на този процес е свързана с факта, че част от ръководството на Съюза (например Петър Димитров⁴⁸, който е сред членовете на създадения и ръководещ „чистката“ Акционен комитет) е свързано под една или друга форма с комунистическите дейци и техните възгледи. Подобно на много творци от останалите съюзи, в САБ е възстановено членството на част от изключените, като те са върнати и на съответните длъжности в различните театри. Прави впечатление, че голяма част от тях – с изключение на оперния артист Георги Иванов – са разпределени в театрите в провинцията, далеч от столицата. От наличните данни се вижда, че през 1947 – 1948 г. петима от 11-те изключени са върнати на работа. Освен Георги Иванов това са Хр. Цанков, който е в ръководния персонал на Габровския общински народен театър, Др. Кърджиев пък е в ръководния персонал на Народната опера в Стара Загора, Д. Пешев играе в Сливенския общински театър, а Асен Попов играе в Общинския театър в Силистра. За останалите изключени от САБ не са открити данни. На работа е възстановен и нечленуващият в Съюза, но отстранен от работа Вл. Полянов, който е част от ръководния персонал на Русенския народен театър⁴⁹.

С тази статия до голяма степен се нюансира преобладаващото историографско схващане за решаващата роля на Комунистическата партия по време на „чистките“. Както се вижда, подтикът за тези действия идва от самия творчески съюз непосредствено след преврата от 9 септември 1944 г., когато политическата власт все още не е в състояние да оглави този процес. Това ще стане месец-два по-късно в променена вътрешнополитическа обстановка. Другият важен нюанс се отнася до мащабите на процеса по „прочистване“ на творческите съюзи. Вече беше отбелязано, че по всяка вероятност от САБ са изключени 11, а не 28 души, както се смяташе досега, което е съвсем малък процент от общата численост на членуващите в него. Този сравнително малък брой е обясним предвид факта, че спецификата на театралното изкуство поставя в „рамка“ актьорите, които се явяват само посредници между текста и публиката. На тази основа е трудно да им се търси отговорност, за разлика от тези на ръководни постове, които са отстранени от работните си места веднага след преврата. Голяма част от изключените театрални дейци (включително режисьори) скоро след това са възстановени и на работа, и като членове на Съюза. Обяснения може да се търсят най-малко в две посоки. Първо, сериозността на техните „провинения“ е недостатъчна за постоянното им отстраняване и второ, липсата на достатъчно квалифицирани кадри, които да развиват театралното дело в желаната от властта и ръководството на САБ посока. Бъдещите изследвания върху други аспекти на театралния живот в България в първите следвоенни години ще допринесат за създаване на една цялостна представа за процесите в културната област в условията на постепенно ускоряващите се промени в страната, оставена в съветската сфера.

БЕЛЕЖКИ

1. Провеждането на „чистки“ е характерно за режимите в целия следвоенен свят, особено в Европа и Далечния изток. В книгата си „След войната. История на Европа след 1945 г.“ историкът Тони Джуд разкрива данни за извършваните „чистки“ в редица страни по света (в това число Франция, Япония, Норвегия, Белгия и т.н.), като общата тенденция е жертви на тези „прочиствания“ да бъдат не само политици и служители в администрациите, но също културни дейци, както и обикновени граждани. Забелязва се и друга закономерност. С изключение на политическите елити повечето от „обикновените“ хора били възстановени на работа скоро след санкционирането им. Авторът дава за пример Франция (Judt 2010, p. 42), но това се наблюдава и в България, както ще стане ясно в хода на изложението. По-подробно относно следвоенните „чистки“ в Европа, вж. (Judt 2010).
2. Така например, до този момент, в горепосочената литература се смяташе, че броят на „прочистените“ от САБ артисти е 28. Както ще се разбере в хода на изложението, това число не е точният брой.
3. По-подробна информацията за историческите методи и методология, вж. (Boyadziev 1996, pp. 16 – 32).
4. Повече относно историята на САБ вж.: *История на българския театър. Т. 4 – Българският театър между двете световни войни на XX век.* София: Институт за изследване на изкуствата – БАН, 2011.
5. По-подробно за историята на Народния театър, вж. Stefanov 2004, p. 177.
6. Това се вижда от направеното запитване, тъй като от документа става ясно, че КНК се намира в с. Долна баня, Ихтиманско, а е изпратено до гр. Пирдоп. СЕКРЕТАРИАТ НА КАМАРАТА НА НАРОДНАТА КУЛТУРА. 23.09.1944. *Запитване № 508 до Съюза на артистите в България.* Запитване. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 130, л. 39. At: ЦДА, София.
7. Относно германската пропаганда в България, вж. (Kyulyumova-Boyadzieva 1991).
8. По време на Втората световна война властта в България се опитва да прокара правителствената пропаганда чрез различни методи, така че да може да достигне до всички слоеве от населението. В специално създадения „селски час“ по радио София, често са изпълнявани куплети в акомпанимент на китара от Душко Георгиев. Ето и част от едно такова изпълнение, излъчено през 1942 г. (съдейки по текста): „Нека днес да видим / Где какво ще става / Кой къде се бие / И как се защитава / Славната германска / Лятна офанзива / Вече се привършва / Към край веч отива / Само силите на Оста / Ще създадат нов ред / Във цяла Европа / И в целия свет / В Сталинград на Волга / Бурята бушува / Тази здрава крепост / Много жертви струва! / В областта на Грозни / Де петрол извира / Немската пехота / Вече се намира / Рим, Берлин и Токио / Верни във борбата / Скоро ще наложат / Нов ред на земята.“ и т.н. По-подробно вж.: (Panayotov 1980). По-подробно относно историята на българското радио, вж. в (Dimitrov 1994).

9. По-подробно за създаването и развитието на институциите, които имат отношение към провеждането на културната програма на ОФ, в това число и Министерството на пропагандата, вж.: (Elenkov 2008).
10. Списъците са съставени от тричленна комисия, назначена от Министерството на пропагандата съгласно XII постановление на Министерския съвет, като в нея влизат представител на НК на ОФ, работник в Народната библиотека, както и представител от Дирекцията на милицията. Списъците на литература, обявена за унищожаване, са два, като общо броят на заглавията е 992. Съгласно постановлението се изземват всички печатни издания, които са с „прогермански, изобщо расистки и фашистки характер“, но и тези, които са писани против „Съветския съюз и свободолюбивите народи“. Разпоредено е да не се изземват книги от Народната библиотека в София, Пловдив, Търново, Шумен, както и от Университетската. Повече вж.: *Съдът над историците. Българската историческа наука в документи и дискусии. Т. 1: 1944 – 1950*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995, 23 – 50.
11. Според Наредбата-закон за прочистване на учителския и преподавателския персонал в основните и средните училища, учителските институти, Университета, висшите училища и академии за провинени се смятат онези, които са „проповядвали“ и „разпространявали“ фашистки идеи и разбирания. „Безспорно“ провинените се уволняват незабавно, а за останалите важат различни административни наказания. Пак там, 54 – 55.
12. По-подробно вж.: *Народна демокрация или диктатура – Христоматия по история на България 1944 – 1948*. София: Литературен форум, 1992.
13. УПРАВИТЕЛЕН СЪВЕТ НА САБ И ОФ КЪМ САБ. 20.09.1944. *До министъра на пропагандата*. Писмо. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 7, л. 203 – 205. At: ЦДА, София.
14. Пак там.
15. Пак там.
16. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 07.10.1944. *До Националния комитет на Отечествения фронт*. Писмо. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 148, л. 21. At: ЦДА, София.
17. Владимир Стефанов Тенев специализира актьорско майсторство през 1911 – 1912 г., като в три периода 1904 – 1909, 1923 – 1924 и 1925 – 1968 г. работи в Народния театър в София, чийто директор е между 1939 и 1941 г. Председател на Съюза на българските артисти между 1932 – 1935 и 1938 – 1945 г. Вж.: *Съюз на артистите в България*. Web site. Available from: <https://web.archive.org/web/20110912071957/>; Available from: http://www.uba.bg/internal_bg.php?sec=1#vladimir_tenev. [Viewed 2022-9-27]
18. Никола Петков Икономов учи театрално изкуство във Виена през 1921 – 1922 г. Играе в трупата на Георги Донев, но също така е актьор и в Народния театър, драматичните театри в Пловдив и Варна. Един от основателите на Българския художествен театър през 1925 – 1926 г., където работи като

режисьор през 1936 и 1937 г., директор и режисьор във Варненския и Русенския драматичен театър. Известно време е художествен ръководител на театър „Трудов фронт“. Автор на осем театрални пиеси, сред които „Хан Татар“ и „Калин Орелът“, която по-късно ще бъде екранизирана. In: Личен фонд на Икономов, Никола Петков (1896 – 1959). Ф. 703К, оп. 1 – 3. At: ЦДА, София.

19. Аспарух Александров Темелков е актьор, който става член на професионалния театър във Варна през 1918 г. Актьор и режисьор във Варненския работнически театър, но участва и в пътуващи трупи, като сам създава и ръководи такива и играе в почти всички театри в страната. През 1939 г. е избран за секретар на Съюза на артистите и заема този пост 12 години. В периода 1954 – 1957 г. е и директор на Народния театър в София. Вж.: *Архивен фонд на БНР*. Web site. Available from: <https://archives.bnr.bg/asparuh-temelkov/>. [Viewed 2022-9-27]
20. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 07.10.1944. *До Националния комитет на Отечествения фронт*. Писмо. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 148, л. 21. At: ЦДА, София.
21. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 17.10.1944. *Писмо № 143 до Националния комитет на Отечествения фронт*. Писмо. In: Ф. 123, оп. 1, а. е. 148, л. 11. At: ЦДА, София.
22. Пак там.
23. Ф. 123, оп. 1, а.е. 48, л. 75. At: ЦДА, София.
24. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 21.10.1944. *Поверително окръжно № 150 до директорите на всички съюзни театри*. Окръжно. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 47, л. 1. At: ЦДА, София.
25. Пак там.
26. Пак там.
27. Пак там.
28. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 23.10.1944. *До министъра на пропагандата*. Писмо. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 7, л. 184-185. At: ЦДА, София.
29. Пак там.
30. Пак там.
31. Радиото е създадено в периода 1937 – началото на 1939 г. в гр. Добручов, Чехословакия. През март 1939 г. Третият райх окупира страната и създава протекторатите Бохемия и Моравия, в чиято географска сърцевина се намира радиото. То започва да предава през май 1940 г., като от 17 с.м. предава и на български език. Радиото води предавания на общо седем езика, като е предназначено за прокарване на немската пропаганда сред населението на Югоизточна Европа. Радио „Донау“ е част от системата на Германското имперско радио и се намира под контрола на Имперското министерство на народното просвещение и пропагандата. До 1942 г. на български език се излъчва основно вечер в три 15-минутни емисии.

- След това обемът се увеличава до три програми дневно – сутрешните и обедните емисии имат предимно информационен характер, докато вечерните са изпълнени с коментари, беседи и репортажи. Сред журналистите, работещи в радиото, са Богомил Цветков – говорител, Найден Ст. Памукчиев – говорител, Фани Попова-Мутафова – говорител, д-р Атанас Кефсизов – сътрудник, д-р Константин Овчаров – коментатор. По-късно Александър Цанков също говори по радио „Донау“, след като емигрира в началото на септември 1944 г. По радиото временно говори и Иван Иванов Бештепелиев, за което е изправен пред Народния съд, но е оправдан (Panayotov 1980, 29).
32. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 23.10.1944. *До министъра на пропагандата*. Писмо. In: Ф. 123, оп. 1, а. е. 7, л. 184 – 185. At: ЦДА, София.
 33. Обвиненията в подкрепа или сътрудничество за изграждането на културно сближение с Германия са сред най-често срещаните в началото на периода. Пак там.
 34. Пак там.
 35. In: Личен фонд на П. ХРАНОВ, Ф. 983К, оп. 1. At: ЦДА, София.
 36. Заради участието му във въпросното предаване, изпълнявайки роли в радиопиеси, на П. Хранов е повдигнато обвинение и от „Народния съд“, а впоследствие е осъден на една година условно. Първите сведения за неговата дейност се проследяват в: АНОНИМЕН СЛЕДОВАТЕЛ. 12.11.1944. *Писмено известие за дейността на Пантелей Теофанов Хранов*. Известие. In: Ф. 1449, оп. 1, а.е. 159, л. 1в. At: ЦДА, София.
 37. СЪЮЗА НА АРТИСТИТЕ. 16.11.1944. *Окръжно № 191 до г. г. директорите на съюзните театри, съюзните групи и ОФ комитети*. Окръжно. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 47, л. 7. At: ЦДА, София.
 38. Пак там.
 39. Пак там.
 40. УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ НА САБ. 15.06.1945. *Отчет пред XIX редовен конгрес на САБ за дейността му и за положението на касите му от 1 юли 1942 г. до 1 януари 1945 г.* Отчет. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 8, л. 25. At: ЦДА, София.
 41. Пак там.
 42. Важно е да се напомни, че не всички театрални дейци членуват в Съюза на артистите.
 43. *Списък на изключените членове от Съюза*. Списък. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 7, л. 106 – 107. At: ЦДА, София.
 44. В документа те са задраскани като изключени, но впоследствие върху същия документ е добавено, че членството им се възстановява. Пак там.
 45. Пак там
 46. Пак там.

47. УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ НА САБ. 15.06.1945. *Отчет пред XIX редовен конгрес на САБ за дейността му и за положението на касите му от 1 юли 1942 г. до 1 януари 1945 г.* Отчет. In: Ф. 123, оп. 1, а.е. 8, л. 24. Ат: ЦДА, София.
48. Петър Димитров е избран да оглави съюзната организация на проведения през 1945 г. XIX конгрес на САБ, като съвместява поста с този на директор на Народния театър. Той става член на БРСДП (т.с.) още през 1910 г., като в периода 1942 – 1943 г. е интерниран в Белградчик заради комунистическа дейност. Вж.: Семесен фонд Димитрови, Петър и Мила. Ф. 816К, оп. 1. Ат: ЦДА, София.
49. Относно състава на театрите в България през сезон 1947/1948 г., вж.: АНОНИМЕН АВТОР. Състав на театрите в България през сезон 1947/1948 година. *Театър*. 1947, 2(4), 30 – 32; АНОНИМЕН АВТОР. Състав на театрите в България през сезон 1947/1948 година. *Театър*. 1947, год. 2(5 – 6), с. 44 – 45.

ЛИТЕРАТУРА

- БОЯДЖИЕВ, Г., 1996. *Историческото изследване. Теоретични и методологически проблеми*. София: Неофит Рилски. ISBN 954-680-071-6.
- ДЖУД, Т., 2010. *След войната. История на Европа след 1945 г.* София: Сиела. ISBN 978-954-28-0756-8.
- ДИМИТРОВ, В., 1994. *История на радиото в България. Книга 1 – 2. Краят на XIX в. – 1944 г.* София: Виращ.
- ЕЛЕНКОВ, И., 2008. *Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими*. София: Сиела. ISBN 978-954-28-0338-6.
- ЗЛАТЕВА, А., 1993. Творческите организации и отечественофронтътската власт 1944 г. В: *Страници от българската история: Събития, размисли, личности*. Т. 2, с. 167 – 180. София: Просвета. ISBN 9789540103365.
- КАЛИНОВА, Е., 2011. *Българската култура и политическият императив 1944 – 1989*. София: Парадигма. ISBN 978-954-326-147-5.
- КАЛИНОВА, Е., 2009. Културна политика в преходното време. В: *История на българите. Т. 3: От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989)*, с. 356 – 369. София: Труд. ISBN 9789545288852.
- КАЛИНОВА, Е., 2012. Мястото и ролята на Отечествения фронт в годините на „народната демокрация“ (1944 – 1947). В: *История на Отечествения фронт/съюз в България. Т. 1*, с. 47 – 172. София: Св. Климент Охридски. ISBN 978-954-07-3417-0.

- КЮЛЮМОВА-БОЯДЖИЕВА, Е., 1991. *Германската културна политика и България*. София: Св. Климент Охридски.
- НИКОЛОВА, Р., 2020. *Модел на функциониране на българския театър в периода 1944 – 1989 година*. София: П. Венедиков. ISBN 9786197469127.
- ПАНАЙОТОВ, Ф., 1980. *Двубой в ефира 1941 – 1944*. София: Партиздат.
- СТЕФАНОВ, В. и др., 2004. *100 години Народен театър*. София: Дамян Яков.
- ЧИЧОВСКА, В., 1981. Държавни културни институции в България (1944 – 1948). В: *България 1300. Институции и държавна традиция. Том 1*. София: Българско историческо дружество.
- ЧИЧОВСКА, В., 1979. Културната политика на народнодемократичната власт: (1944 – 1948). *Исторически преглед*. Т. 35, № 4 – 5, с.111 – 136. ISSN 0323-9748.

REFERENCES

- BOYADZIEV, G., 1996. *Istoričeskoto izsledvane. Teoretichni i metodologičeski problemi*. Sofia: Neofit Rilski [in Bulgarian]. ISBN 954-680-071-6.
- CHICHOVSKA, V., 1979. Kulturnata politika na narodnodemokhratichnata vlast: (1944 – 1948). *Istoričeski pregled*, vol. 35, no. 4 – 5, pp. 111 – 136. [in Bulgarian]. ISSN 0323-9748, 2815-3391.
- CHICHOVSKA, V., 1981. Dŭrjavni kulturni institucii v Bŭlgariya (1944 – 1948). In: *Bŭlgariya 1300. Institucii i dŭrjavna traditsiya. Tom 1*. Sofia: Bŭlgarsko istoričesko drujestvo [in Bulgarian].
- DIMITROV, V., 1994. *Istoriya na radioto v Bŭlgariya. Khniga 1 – 2. Krayat na XIX v. – 1944 g.* Sofia: Viraj.
- ELENKOV, I., 2008. *Kulturniyat front. Bŭlgarskata kultura prez epohata na komunizma – političesko upravlenie, ideologičeski osnovaniya, institutsionalni rejimi*. Sofia: Ciela [in Bulgarian]. ISBN: 978-954-28-0338-6.
- JUDT, T., 2010. *Sled voinata. Istoriya na Evropa sled 1945 g.* Sofia: Ciela [in Bulgarian]. ISBN: 978-954-28-0756-8.
- KALINOVA, E., 2009. Kulturna politika v prehodno vreme. In: *Istoriya na bŭlgarite. T. 3: Ot Osvobojdenieto (1878) do kraya na Studenata voina (1989)*, pp. 356 – 369. Sofia: Trud [in Bulgarian]. ISBN 9789545288852.
- KALINOVA, E., 2011. *Bŭlgarskata kultura i političeskiyat imperativ 1944 – 1989*. Sofia: Paradigma [in Bulgarian]. ISBN 978-954-326-147-5.
- KALINOVA, E., 2012. Miyastoto i roliyata na Otechestveniya front v godinite na “narodnata demokratiya” (1944 – 1947). In: *Istoriya na*

- Otechestveniya front/sŭyuz v Bŭlgariya. T. 1*, pp. 47 – 172. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-3417-0.
- KYULYUMOVA-BOIYADZIEVA, E., 1991. *Germanskhata kulturna politika i Bŭlgariya*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [in Bulgarian].
- NIKOLOVA, R., 2020. *Model na funkhtsionirane na bŭlgarskhiya teatŭr v perioda 1944 – 1989 godina*. Sofia: P. Vendikhov [in Bulgarian]. ISBN 9786197469127.
- PANAYOTOV, F., 1980. *Dvuboi v efira 1941 – 1944*. Sofia: Partizdat [in Bulgarian].
- STEFANOV, V., et al., 2004. *100 godini Naroden teatŭr*. Sofia: Damyan Yakov.
- ZLATEVA, A., 1993. *Tvorcheskite organizatsii i otechestvenofrontovskata vlast 1944 g.* In: *Stranitsi ot bŭlgarskata istoriya: Sŭbitiya, razmisli, lichnosti. T. 2*, pp. 167 – 180. Sofia: Prosveta [in Bulgarian]. ISBN 9789540103365.

THE UNION OF THE ARTISTS IN BULGARIA IN THE FIRST MONTHS AFTER THE COUP OF 9 SEPTEMBER 1944

Abstract. The aim of this article is to examine the relations between the government and the theater in the first months after the coup of 9 September 1944. The main focus is on the conduct of the “purge” in the Union of the Artists in Bulgaria, which is part of the transformations in the cultural organizations after the Fatherland Front came to power. For this purpose, the method of historical analysis is applied. The study reveals that the leadership of the Union of the Artists take the initiative to “eradicate fascism in culture” by carrying out a “purge” in its rows, thus fulfilling the task set by the new government of the Fatherland Front. Data is presented on the number of members “purged”, along with information on the charges against them and the fate of some of them in the following years.

Keywords: theater; purge; Fatherland Front; Union of Artists in Bulgaria

✉ **Hristiyan Danchev**

ORCID iD:0000-0002-9188-7350

Web of Science ResearcherID: GXZ-5041-2022

Central State Archives

Sofia, Bulgaria

E-mail: H.Danchev@archives.government.bg